

MIRKO BANJEVIĆ – PJESNIK VREMENA

Slobodan Vukićević

The language of Mirko Banjević is a lucid expression of developing the essence of human life in all elements of its complexity: conscious, subconscious, emotional, spiritual and mental. The language of Mirko Banjević is the essential-existential “rebellion of the mind” in all time dimensions of universally human and special forms of personal experiences. It is the opposite symmetry of the generic time which levels Good and Evil, with the internal, aesthetic and ethical energy of the humanity’s path toward its essentiality. Spirituality of Banjević’s poetry is on the verge of emotional sustainability: how was the opposite symmetry established and reflected throughout the centuries: little freedom – a lot of force?

1. Pogled na svijet

„Mirko Banjević je bio jedini istinski komunista“ – reče mi moja majka Dara Vukotić-Vukićević. Rođena 1910. godine, odrastala je i devojacke dane provela u Nikšiću, Dubrovniku i Cetinju, pretežan dio vremena u kulturnim koordinantama njene tetke, čuvene Đele Đuzine Vukotić. To je bio cilindrični koordinatni sistem u kojem je dominantno bilo, vaspitanje i kultura, posebno književnost. Ona je determinisala sve druge životne cikluse. Dara nije bila naklonjena komunistima, a

cijenila je istinske komuniste. Ona je kao veoma obrazovana i visprena žena, lucidno zapažala disonantnost **ideje komunizma i prakse tadašnjih komunista**. Svojom izjavom htjela je da naznači saglasnost ideje komunizma i prakse kod Mirka Banjevića, za razliku od drugih kod kojih se to duboko razilazilo. Biografija Mirka Banjevića ima faza kada su mu i komunisti zamjerali to što je „istinski komunista“.

Banjevićev pogled na svijet znači težnju zajedničkom dobru, a to pretpostavlja promjenu postojećeg i dobra i zla i uspostavljanje društva nacionalne sreće. Sve je to sadržano u umjetnosti Mirka Banjevića kao sublimat ljudskosti. Nema ništa suvišnog, nepotrebnog u smislenom postojanju ljudi. Sve ima svoje mjesto: racionalno i iracionalno; emotivno i afektivno; tradicionalno i savremeno, humano i nehumano, moralno i nemoralno; prolazno i neprolazno; fizičko i metafizičko. To je kvintesencija Banjevićevog pogleda na svijet u kojem je generičnost kao apsolutno nulta tačka čovjekovog vremena, tačka polazišta i pribježišta ljudskog roda. Čitavim svojim djelom i životom provjerava svoj pogled na svijet. Principijelnost svog pogleda na svijet je glavna karakteristika Banjevićeve provjere. Veoma jasno Banjević pokazuje, ne samo vlastitu principijelnost, već i principijelnost pojedinih tipova vremena, naročito sirotinjskog vremena. Znači, imamo jasno „vlasništvo“ Banjevićevog pogleda na svijet, na jednoj strani, i na drugoj, principijelnost umjetničkog oblikovanja posebnih tipova vremena. U toj relaciji, Banjević virtuožno pokazuje odnos čulnog doživljavanja i intuitivnog sagledavanja svijeta i mjesta čovjeka u njemu. Svijet je i u jednom i u drugom, „svijet je tamo gdje ga zapažamo“ (Šiler), ili još preciznije: svijet je sadržan u značenju, značaju i smislu koji mu pridaje čovjek i njegova zajednica. Banjević općinjava dubinom duhovnosti u snimanju izvornosti čovjekovog osmišljavanja spoljnjeg svijeta, i posebno, vlastitog mjesta čovjeka u svijetu, fizičkog i

metafizičkog domena. Svi elementi dobijaju logosnu valentnost kao neophodan uslov esencijalnog i egzistencijalnog spajanja ljudskih, prirodnih i kosmičkih činioca, u određene, prirodne i društvene cjeline, pa i cjelinu univerzuma i multiuniverzuma. Logosna valentnost i principijelnost Banjevićevog djela, transcendiraju bilo koji vid racionalnosti i samu racionalnost kao takvu. Ono se temelji na cjelini bića i bivstvovanja ljudi i njihovih zajednica. Čovjek je tu, istovremeno, subjekat i objekat. Na toj nepodudarnosti počiva, istovremeno, determinizam i indeterminizam svakog konkretnog društva. Na toj osnovi se diferencira kategorija ljudskosti u odnosu na kategoriju humanosti i njihova sublimiranost u generičnosti.

Pogled na svijet, u cilju ontološko-gnoseološke sigurnosti, nosi sa sobom prirodnu potrebu proizvodnje jezika, ne smo kao sredstva sporazumijevanja, nego i izraza **samorazumijevanja**. Jezik Mirka Banjevića je lucidni izraz vremenovanja suštine ljudskog života u svim elementima njegove složenosti: svjesnog, podsvjesnog, emotivnog, duševnog i duhovnog. Jezik Mirka Banjevića je esencijalno-egzistencijalna „pobuna uma“ u svim vremenskim dimenzijama univerzalno ljudskog i posebnih oblika ličnog iskustva. Od početka Banjevićevog stvaralaštva, do kraja, koji je uvijek na početku, to je njegova suština, umjetnička i životna. „Vir široki lebdi na površju plavom, / u krugu se vrze kroz promaklo vrijeme, / dok večernje slovo s najgroznijom javom / nosi grdno čudo – neko strašno pleme“ (Banjević, 2012, 39). Kroz jezik čovjek proizvodi svoj pogled na svijet. Humbolt piše: „Proizvodnja jezika je jedna unutrašnja potreba čovječanstva, ne samo spoljašnja za održavanje društvenog saobraćaja, nego potreba koja leži u njegovoj prirodi, za razvitak njegovih duhovnih snaga i za sticanje jednog pogleda na svet do koga čovek može dospeti samo kad on svoje mišljenje dovodi do jasnosti i određenosti saobrazno društvenom mišljenju“ (Humbolt, prema Leković, 1984, 30).

Razvitkom jezika razvijaju se duhovne snage čovječanstva koje se sublimiraju u određeni pogled na svijet. Jezik nije samo sredstvo kojim se ulazi u duhovni život, već sam duhovni život. Kroz njega pogled na svijet dobija i svoju subjektivnost i objektivnost. Banjević veoma plastično pokazuje kako pojedini tipovi vremena stvaraju specifičan jezik. „Vlasnici“ tog jezika se i sporazumijevaju i samorazumijevaju. Svojom umjetničkom provjerom pogleda na svijet, Banjević pokazuje kako se ljudi duhovno samoidentifikuju i iskustveno potvrđuju pred samim sobom i na toj relaciji formiraju smisao svog života, uz jasan uput: „Nemam kuda poći kraj varke života“ (Banjević, 2012, 46). Iluzija je i utopizam rasvijetliti tamno vrijeme društvene zbilje, sem životom: „raspuči se jednom, razvedri se mahom dako vidim život, jer ga tražim davno“ (Banjević, 46). No Banjević ne daje iluzije da je to što tražimo – život – nešto lijepo i lako: „Mi smo pod pritiskom kao sive školjke, / tumaramo lebdeć po morskoj dubini, / a tragovi naši naše sive boljke / gordo se razmeću po svečanoj tmini“ (Banjević, 53). Ustvari, Dobro i Zlo su nerazdvojni u pjesništvu Mirka Banjevića. Dobrom, ljepotom, osjećanjima, ljubavlju Banjević upozorava svojim pjesništvom kako da se život odupire na zlo.

2. Umjetnički spoj suštine i iskustva života – esencije i egzistencije

Vremenitost je suštinska odrednica ljudskog roda, a bazično iskutvo traganje čovjeka za svojom suštinom. Banjevićevo djelo predstavlja umjetnički spoj ova dva momenta. Vrijeme je kategorijalna (pojmovno-vrijednosna) determinanta društvene vasiona, a ne samo antropološka konstanta (Gerald Hartung 2015). Čovjek kao centar društvene vasiona je nastao u toj vremenitosti. „Čovjek, u modernom naučnom pogledu na svijet, određen je kao rezultat prirodne istorije i društvene istorije, progresivne evolucije organizama i društvenog razvoja koji on

proizvodi sa svojim vršnjacima u sukcesiji generacija kroz njihovu praktičnu životnu aktivnost“ (Walter Hollitscher, 1985, 9). Na djelu je **logosna zakonitost** metafizike i fizike čitavog univerzuma, pa i društvene vasionne, a time i čovjeka i njegovog mjesta u svijetu. Apriorno-ontološke i gnoseološke pretpostavke nastanka čovjeka su, sa svojom **generičnošću**, istovremeno, izazivači i izazvani, faktori **istovremenog** nastanka čovjeka i njegove zajednice, i kao takvi su početak društvenog vremena. U toj istovremenosti se nalazi čovjek i njegova zajednica u pjesništvu Mirka Banjevića. „Ko pravječni čovjek još divalj i strasan / kad je zaglednuo u dubinu vira / zamislio se i kao kristal jasan / zaželje čistotu i sjen vječnog mira“ (Banjević, 40). Nastanak čovjeka nije događaj, bilo uzročni, bilo slučajni, već **simetrijski** odnos generičnosti apriorno-ontoloških i gnoseoloških pretpostavki i tako vremeniti čovjekov početak. Apriorno ontološke i gnoseološke pretpostavke posjeduju generičnost, a time i moć samoorganizovanosti na principu daljeg efikasnijeg apsorbovanja i oslobađanja energije generičnosti – „zaželje čistotu i sjen vječnog mira“. Zbog toga je generičnost apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena. To je neminovan, a ne slučajan, proces, inherentan logosu društvene vasionne i njene generičnosti. Mirko Banjević je **pjesnik vremena**, jer u njegovoj poeziji sve dobija značenje, značaj i smisao vremena ili dokaza o vremenu.

Čovjekova vrsta od Homo do Homo sapiensa se mogla razviti isključivo **iz vlastitih, generičkih**, apriorno-ontoloških i gnoseoloških pretpostavki (specifičnog mozga i jezika, smislenog rada i usavršavanja sredstava za rad, kultivisanja sopstvenog života u jedinstvu svijesti i savjesti, pisma i drugih oblika kulture, religije, zajedništva – stvaranja zajednice i normi zajedničkog života). Sigurnost ovih dokaza potvrđuje ukupna **povijest** čovjeka i njegove zajednice – „te se odvoji od zlih krvoždera“ (Banjević, 40). „Pećinski čovjek i neandertalac još uvijek su pozvani da nas podsjećaju, gdje bi bili bez **religije**,

vlade i truda (podvlačenje SV)“ (John Zerzan, 2017). **Generička suština** čovjeka ima nepredvidive mogućnosti razvoja na istaknutim osnovama i mjeri se kvalitetom slobode, kultivisanosti, pravde, vjere i humanosti u povijesnom razvoju čovjeka i njegove zajednice. Generičnost kao apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena je apsolutna zbog toga što je **najveća čovjekova vrijednost** (svjetski odnos čovjeka), (Hans Blumenberg, 2006), a ne zbog toga što ima karakter **Apsoluta**.

Čovjek i njegova zajednica nastaju na principu **istovremenosti**, i zato je zajednica **prva čovjekova svojina**. To je suština neprestanog procesa stvaranja ljudske vrste, koja se ne može objasniti spoljnim faktorima, već samo unutrašnjim principom životne organizovanosti, a to znači **vlastitim-generičkim vremenom** stvaranja. To je društveno vrijeme koje nosi, ili je nošeno, vlastitim logosom. **Generičnost** kao apsolutna nulta tačka čovjekovog-društvenog vremena nema apsolutne pretpostavke, tj. njene pretpostavke, nijedna, nemaju apsolutistički karakter, nego upravo, obrnuto. Svaka pretpostavka generičnosti na kojima se konstituiše apsolutna nulta tačka čovjekovog-društvenog vremena je u neprestanom jedinstvu sa životnim tokom iskustva, posjeduje vlastitu energiju (potencijalnu i kinetičku), a to znači duboko neapsolutistička – vremenita. Nijedna nema karakter božanskog apsoluta, jer je ona u neprestanom procesu saznavanja istine o sebi i apsolutni orjentir ostvarivanja (rad, kultura, religija, politika, moral), a ne apsolutno konačan rezultat. Ona je osnovni uzrok svim pojavama u društvenoj vasioni i zato je **čovjekov predak, čovjek, i niko drugi**. Nijedna pretpostavka generičnosti čovjekovog-društvenog vremena nema cjelinu nulte tačke. Apsolutna nulta tačka čovjekovog-društvenog vremena je nulta kao polazna i najviša vrijednost kao metafizički stvoreni prostor (horizont) razvoja čovjeka i njegove zajednice. Samo u deterministički – indeterminističkom spoju međusobne zavisnosti, ograničenosti, uslovljenosti i razvoju na tom spoju

neprestano se proizvodi apsolutna nulta tačka čovjekovog, društvenog vremena. Potencijalna energija kao polazište: zahvata cjelinu, obezbeđuje dinamiku („beskraj“) apaulatno nultoj tački čovjekovog-društvenog vremena; nije moguće odrediti precizno logosnu valentnost pretpostavki apsolutno nulte tačke čovjekovog-društvenog vremena što uslovljava dejstvo principa neodređenosti i nepredvidivosti. Tim, **determinističkim – indterminističkim, spojem** apsolutna nulta tačka čovjekovog-društvenog vremena dobija nivo **vremene apsolutnosti** koja joj **daje fizičku i metafizičku snagu sa neotkrivenom potencijalnošću njene skrivene energije – tamne materije**. To je centar društvene vasionne, bez kojeg se u njoj ne može ništa objasniti, pogotovo, ne čovjek i njegovo vrijeme. **Energija** apsolutne nulte tačke čovjekovog-društvenog vremena je nesporna kako u fizičkom, tako i metafizičkom smislu i predstavlja nezamjenjiv esencijalni potencijal razvoja čovjeka i društva. Njena snaga ima otvorenu djelotvornu pojavnu stranu, ali i neotkrivenu snagu: skrivenu energiju. Bez ovog teorijsko-imaginativnog konteksta nemoguće je razumjeti suštinu Banjevićeve poezije.

Energiju tamne materije čovjekovog vremena, Banjević osjeća svom njenom silinom: „O vječita tamo našeg mrtvog doba / đe me nešto baca mnogo zajecana, / đe me još smatraju za uvelog roba / na domaku novih maglovitih dana“. (Banjević, 46)

Apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena ima sasvim dovoljnu moć da održava postojanje i razvoj ukupne društvene vasionne. U društvenoj vasioni, svi oblici sile i moći, su sverazličiti oblici generičnosti, ali istovrsni, ista vrsta „društvenog Etra“. Zbog toga se u njihovim odnosima, nasuprot asimetrijskim faktorima, neprestano uspostavlja određeni vid ravnoteže, tj. „društvene simetrije“. Banjević otvara pitanje puta ka društvenoj simetriji vremena: „Sjenovito doba, što mi kriješ sada? / Hoćeš li još nešto da ti pošljem snagom? / Da se kitiš staro u crnini hlada / dok se ja ogrćem sa tišinom nagom“ (Banjević, 47).

Banjević, očigledno traga za ulogom čovjeka. Svud okolo je „tišina naga“, a čovjekova je dužnost da je oblači svojom generičnošću-čovječnošću. **Čovjekovog vremena nema prije nastanka čovjeka.** Početak nastanka čovjeka i njegove zajednice, čovjeka kao društvenog bića na bazi **apriorno-ontoloških i antropoloških pretpostavki**, sadrži istovremeno determinizam i indeterminizam kao suštinu društvenog vremena. Zbog toga apsolutna nulta tačka čovjekovog-društvenog vremena ima karakter obuhvatnosti, istovremeno vječnosti i vremenitosti. Ta istovremenost je **stanje – početak** koji ne **posjeduje nijedna druga vrsta**, i zato ono ima generički karakter. Njen početak je apsolutna nulta tačka čovjekovog-društvenog vremena, **a ona, nema kraja.** „Otac naše mati i oca našega / pruža se iz bezdna do beskrajna vječna“ (Banjević, 50).

Apriorno ontološke i antropološke pretpostavke imaju generičnost, ali nemaju karakter društvenog vremena iz kojeg je nastao čovjek i njegova zajednica. **Tek njihov spoj proizvodi društveno vrijeme** čovjeka i njegove zajednice, a time i njih same, iz stanja u kojem se nalaze („bezdna“) ontologizuju kao vremenitost („dok je sivo nekud ne zamami umlje“, Banjević, 50). Generičnost ostaje kao **apsolutna nulta tačka društvenog vremena**, kao horizont **vremena čovjeka i njegove zajednice**, horizont kojem oni neprestano teže. Zato čovjek ne može bivstvovati, kao čovjek, bez spoja u kojem je, na jednoj strani, apsolutna nulta tačka čovjekovog – društvenog vremena, a na drugoj iskustveno vrijeme.

Za društvene zakone, kao i za prirodne (Njutn), neophodni su apsolutni, beskrajni, prostor i vrijeme. Generička suština ne može bez **apsolutnog prostora i apsolutnog vremena.** Negiranje apsolutnog prostora i apsolutnog vremena jeste direktna negacija čovjeka i njegove zajednice (Karen Gloy, 2008). Ali, shvatanje generičnosti kao apsolutne nulte tačke čovjekovog vremena ne znači apsolutizaciju iskustva vremena, već

upravo deapsolutizaciju (relativizaciju – teorija relativnosti) iskustva vremena putem smislenosti vremena u ostvarivanju generičke suštine čovjeka. Ova dva vremena ne mogu jedno bez drugoga, ali isto tako ne mogu bez svojih **autonomija**. Njihovo totalno preklapanje – poistovjećivanje, bi predstavljalo ukidanje i jednog i drugog, ukidanje čovjekovog vremena.

Društveno vrijeme se neprestano stvara iz početka kao objektivna činjenica, u **sadejstvu** generičnosti, ličnog ili kolektivnog iskustva. Znači, društveno vrijeme ima svoju objektivnu postojanost: vrijeme kao objektivna kategorija načina proizvodnje društvenog života; vrijeme u značaju, značenju i smislu koje ima za pojedinca i kolektiv; svaki događaj, lični i kolektivni, ima univezalnu uzročno-posljedičnu i smisaonu **uporedivost** sa generičkom suštinom čovjeka i zbog toga je generičnost apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena i vremena društvene vasiona; to su osnove sociološke relacije generičnosti: apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena i relativnost iskustvenog vremena pojedinca i kolektiva. Svaki pješivački kamen, svaki zarez u njemu, svaka kamenica u njemu, svaki put kroz njega, svaka borba u njemu, svaka igra u njemu, u poeziji Mirka Banjevića jeste dirljiva duševna i duhovna veza sa suštinom života i opstankom čovjeka kao čovjeka. Impresivan umjetnički spoj ova dva momenta afirmiše cjelinu vremena kao istinsku osnovu stvaranja ljudske slobode i humanosti. Prema tome, može se samo uslovno govoriti o posebnim vremenima, jer punu dimenziju društvene vremenitosti ona dobijaju u kontekstu generičnosti u kojoj apsolutna nulta tačka društvenog vremena sublimiše čitav proces.

U ovoj vezi puno značenje dobija i ajnštajnovski pojam prostor-vrijeme, tj. društvena vremenitost prostora. To je **društveno vrijeme** koje u okviru generičke suštine ima svoje **specifično iskustvo vremena, svaki pojedinac, svaki kolektiv**. Društveni prostor i vrijeme se različito spajaju u kategoriju prostor-vrijeme. Virtuoznost spoja prostora i vremena, koju je ostvario Banjević u

svom umjetničkom izrazu, teško je dostići, „Put“ kroz poeziju Mirka Banjevića je jedinstven put kroz prostor i vrijeme i njihovu vezu sa generičkom suštinom čovjeka i njegove zajednice. Čovjek se nalazi neprestano u komparativnoj istovremenosti protipitivanja prostora i vremena i sebe sama. „Radi se o sticanju suvereniteta vremena i očuvanju raznovrsnosti ličnih vremena (Zafranski, 2017, 119). To je put preko kojeg čovjek može upoznati prirodu. Prošlost u nekom prostoru-vremenu tek dolazi, a negdje je već stigla i budućnost i td. To je upravo otkrivanje **pozitivne simetrije** u odnosu suvereniteta vremena (apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena) i ličnog vremena (iskustvenog vremena pojedinaca i kolektiva). U pjesništvu Mirka Banjevića vladaju simetrijske i asimetrijske mreže raznih tipova vremena. „Niz obraz mrlje, kobne pjege, / bakar me prli svako podne, / dokle kroz mrežne sjenke plodne / tražim i ćutim nove njege“ (Banjević, 59). Bazično životno iskustvo Mirka Banjevića je iskonsko čovjekovo vrijeme utemeljeno na generičnosti čovjeka i njegove zajednice. Istinski čovjek je u njemu svoj na svome. Isijava iz njega svjetlost ljudska, i nastoji da spušta u „ne-bitak“ sve neljudsko, Banjević sa dubinom pjesničkog izraza ukazuje na krizu smisla čovjekovog vremena: „čovjek koji luta bez ikakvih mjera / vapi za skloništem od svednevnih vreva“ (Banjević, 40). Čovjeku je ugrađena potreba za svojom generičkom suštinom. Čovjek se nalazi u neprestanom bjekstvu od svakodnevice. Ta potreba je ontološka svakidašnjica, a ne „svakodnevna veva“. Jedino sklonište čovjeka je generička suština, kao apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena. Međutim, apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena nije dogma, nema karakter Apsoluta, već je vječno, asolutno polazište od kojeg čovjek polazi ka horizontu svoje generičnosti. Apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena se nalazi neprestano na relacije između esencije i egzistencije. „I to je slava: kost u grmenu ... grob bez imena ... nezvan, neznan, prezvan, kuća bez šljemena; ploča bez pomena“ (Banjević, 68).

Sve su to kretanja ka generičkoj suštini čovjeka i na tom putu dobijaju značenje slave i beskraj. Taj odnos esencije i egzistencije je duhovni sublimat cjelokupne Banjevićeve poezije. Esencija je pod strašnim pritiskom egzistencije: „Lutao, bio opet kraj prastarog stijenja / kroz pećine, jame i lenjivost stega, / strah ga je od ovog božjeg pokoljenja / pod čijom se bukom i sam Gospod slega“ (Banjević, 41). Međutim, Banjević afirmiše pobjedu esencijalnosti: „Čujem kako Gospod krti se iz tame / da dotkiva djelo kroz vas ovaj sjen / tvoje će se ruke rašitiri same / da sreteš zvijezdu kroz odbлесак njen“ (Banjević, 42). Banjevićevo pjesničko vrijeme deapsolutizuje generičnost kao apsolutnu nultu tačku čovjekovog vremenom, lucidno je stavljajući u neprestanu simetriju i asimetriju sa vremenom životnog iskustva, ličnim i kolektivnim, svetim i svetovnim, vremenom pobjede ili vremenom smrti. U toj simetriji i asimetriji je Banjevićeva „pobuna uma“. Ta potreba ima svoju punu izražajnost jedino u umjetnosti, a ne u racionalnosti. Jedino umjetnost postavlja pitanje: „Dok me jadno vara življenje / došao sam do zaključka ludog / ništa ne postoji!“ (44). „Ništa ne postoji“ nije konstatacija racionalnog dokaza, već upravo umjetničko pitanje o nepostojanju kao vremenitosti čovjekovog bivstvovanja. Početak i kraj našeg vremena jednako su vječni – neprestano se nalazimo na početku i na kraju. Mirko Banjević je živio vrijeme svih, ne samo svoje. „Ko tragovi žuti zemljanoga vrenja, / kroz naše se sanje težak teret klati. / Mi smo deca sjeni čiji umor trenja / nije ništa drugo nego mrtvi sati“ (52). Promjene su male i teške na licu čovjekovog vremena: „Ne, da nijesu toliki promulali vijeci, / a nama ne dali sjen zdravoga žića, / ja nikada ne bih na toj žutoj rijeci / poželio čašu otrovnoga pića“ (54). Banjević ne daje lažnu nadu. On ne zataškava istinu ljudske nemoći da se uspostavi stanje opšteg dobra. On ne skriva istinu nedostojnosti življenja većine ljudi koji jedini izlaz nalaze u „čaši otrovnog pića“. Ovom istinom Banjević budi otpor neljudskom. U tom

otporu najbitnija je „pobuna uma“ kojom dominira Mirkovo ukupno bivstvovanje. Bez „pobune uma“ nema ništa u istinskoj ljudskoj pobuni. „O, ko me povede kroz svjet ovaj bludni, / te zagubih u nj'ga svu duše čistotu“ (56). To je vremenito pitanje Banjevića, pitanje koje sadrži sva druga esencijalna i egzistencijalna pitanja čovjekova: traganje za čistotom duše. Istina i ljubav su nerazdvojni. Banjević traži put „kroz istinu ljubavi“. „Ogromna planina neizbježnih hlepnja, / provijava kroz nas kao sive horde, / nagnane pred slašću nekih divljih strepnja“ (57). Ovim hordama divljih strepnji možemo se oduprijeti samo „kroz istinu ljubavi“. To je put koji nas vodi ka horizontu generičke suštine čovjeka. U generičkoj suštini čovjeka esencijalni demijurg je ljubav, ali u egzistencijalnom domenu ona je zaboravljena. „O kako si draga, zaboravna hudo, / te ostavi mene usred ovog šara, / u jaruzi truloj đe se vene ludo, / i đe duše guše pod silinom gara“ (58). Egzistencijalni prostor je prekriven tmurnim vremenima: „iskaišani moji dlani, / od sivog neba što ga orem, / zasukani mi svi mišići, / kopajuć temelj sanog brda“, ali sanjano brdo ostaje sa nadom da „sviću moji dani“ (59). Grubo, turobno, surovo vrijeme egzistencijalnosti neprestano je pod monopolom onih koji opšte dobro kao „runo bijelog krda“, noću potkradaju, „noću htjeli strići“. Mirko se nije mogao pomiriti sa tim što se i komunistička elita totalno uključila u one koji „noću strižu opšte dobro“. Njegova etika komunizma je bila u dubokom raskoraku sa takvom elitom. Njegova etika je utemeljena na vjesniku nade, da sviću dani opšteg dobra.

3. Mudrost – mjera vremena

Život Mirka Banevića je umjetnost, umjetnost življenja, do kraja, a i posle kraja. On je sve detalje života, Dobra ili Zla, svejedno, pretvarao u umjetnost. Mirkovo vrijeme je **istovremeno** („ujedno“): želja; melem; kam, drvo, sunce i vjetrovi; ponor; tama; duh. Ova istovremenost je istovremenost

čovjeka: bivanje i postojanost; otpor i porast; jedinstvo duha i tjelesnosti (Banjević 73/4). Banjevićev čovjek je u neprestanom naporu razumijevanja ove istovremenosti. Sve je uključeno u to razumijevanje i samorazumijevanje: priroda, ljudska priroda, zamisao, i na kraju stupa na scenu životno iskustvo: „trčim po svom najužem svijetu, ko da se davim“. (Banjević, 76). A ono, životno iskustvo je neprestano daleko („ucрно“), od naše želje da lakše osvajamo prostore generičnosti čovjeka i njegove zajednice, prostore slobode, humanosti i pravednosti. Banjević poziva mudrost da osvjetli taj put ka generičnosti: „i već nema mudrih i nema ih da lijeka nađu“ (Banjević, 79). Mudrost je apasolutna tačka čovjekovog vremena, vječna za ljudski rod, za pojedinca je to samo uzdah „nad nevječnim – nad sobom“ (Banjević, 81). **Mudrost** upućuje čovjeka da **nalazi mjeru** u svim komponentama svoga bića: racionalnim, iracionalnim, emotivnim, afektivnim, apriorno-ontološkim i gnoseološkim. Mudrost je moć kao „zrak sunca je bijel koji mi svijetli dan ... svijet je bijeli bijel kad tama izgubi moć“ (Banjević, 82/3). U tim bjelinama Banjević „vrijeme sklapa kao nevrijeme“ (Banjević, 84). To je dubinska misao o vremenu u kojoj se vrijeme kao apsolutna nulta tačka čovjekovog vremena mudrosti, diferencira na one oblike vremena koji predstavljaju otuđenje od generičke suštine čovjeka, njegove slobode, humanosti i pravednosti, bilo da je to na racionalnoj ili iracionalnoj osnovi. Traži Banjević uzroke tom raskolu vremena i nevremena, ali ne može da pronađe ni početak ni produžetak. Ali, ipak, vrijeme teži da postane nešto novo, a njegova prolaznost ostaje tajna, kao i ona o početku i produžetku. Zaista je očaravajući umjetnički izraz: „A ja ga vidim vri iz dna duboka / u bezvremeni vanprostor visinski“. Skida Banjević svu apsolutizaciju sa vremena čovjekovog „Oblici ili svi prividi toka / vjekovitoga što struji tišinski“ (Banjević, 84). Vječnost čovjekovog vremena je samo privid koji čovjek nastoji da

rasvijetli ostvarivanjem svoje generičnosti i generičnosti svoje zajednice, „i ronjenje beskrajem nad crnim tlom / u nešto će ću se približiti svodu“ (Banjević, 89). Banjević je neprestano u tom snu: „I sjećam se, pa budan želim – produžetak sna – opet ponoćna težnja; sva da raskinem užeta, vinem se snagom mišice i ulomcima gležnja“ (Banjević, 90). Banjević svojim pjesničkim vremenom razvija apsolutnost vremena i prostora na platnu bazičnog iskustva.

4. Sveto i svetovno

„Izlizani“ ostroški kamen, nije kamen, već dokaz o susretu vremena ljudi i svetosti Svetog Vasilija Ostroškog. Taj susret ima mitološku dimenziju vr vremena. Ali, Banjević je kroz opčinjavajući umjetnički izraz osvetljava u njenoj apriornoj i aposteriornoj dimenziji. Svetost Vasilija Ostroškog se prihvata kao mit, ali prolazi i kroz vlastito iskustvo naroda. To je kamen koji nosi znake i značenje, te smisao prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. To je življeno bogosvojstveno vrijeme. To je način na koji je Mirko Banjević živio svoje umjetničko vrijeme. Umjetnik u umjetnosti i u životu, komunista i u ideji i u životu. U tome je tvorački princip življenog umjetničkog vremena Mirka Banjevića. Nema ništa što je samo dobro ili samo zlo. Takođe nema ništa što ne treba mijenjati – bilo dobro, bilo zlo. Mirkovo življenje umjetničkog vremena sadrži najsvroviji izraz kauzaliteta, ali i svu ljepotu teleoločnosti. Svaki pješivački kamen je čovjekova opora sudbina, ali i čovjekoliki otpor toj sudbini. I tako vjekovima – subjekt kamen, subjekt čovjek. Ne mogu jedan bez drugoga. Život i smisao života su kod Mirka u vezi svakog momenta, vremena i čovjekove vremenitosti. – Dobra i Zla, ljepote i grdila, rata i mira. Mirko poštuje svetost vremena: „Tražimo te, sveti i čudotvorni, / nek ti je dar i služba!“ (Banjević, 63). Narod vjeruje iako mu Sveti Vasilije ne ispunjava želje. „Postasmo ljuti, zli i umorni, / naša se teška ne

čuje tužba“ (Banjević 63). Svetac je svet i svemoćan, nedodirljiv, ali ne ispunjava želje, vjekovima. Ipak ostaje svet. Svecu se pisac obraća cjelinom umjetničke vizije, znači ne životom kao samoživotom, već je u pitanju „i dijete i vo i krava“ i „krševi kleti“. (63). Čovjek se ne moli samo za sebe, već za život kao susret čovjeka, prirode i Boga, „postasmo ljuti, zli i umorni, / naša se teška ne čuje tužba“, ali ljudi ne gube nadu u Sveca. (63). „Što god možemo i mi ti dasmo, / al’ pomoći nam nije ... / velika bijela runa vune, / i ploče voska žute ko lira“ (Banjević 2012, 64). Svetac to ne traži, niti uzima. To traži crkvena birokratija i ona koristi za svoje uživanje! („Ti ne pomažeš nama golima, / Pomaga onima što ti daju zlato / i k tebi gospodskim dođu kolima“ (64). Pjesnik virtuosno prikazuje birokratizam crkve sa jasnim naglaskom da je narod svjestan toga. Svetac traži ostvarivanje lika božijeg u ljudima, a ne njihovo podređivanje birokratizaciji crkve. Birokratizam je nužan pratilac svake organizacije, pa i crkvene. Crkva se javlja kao posrednik između naroda i sveca, kao što se država javlja kao posrednik između građana i društva, kao njihove prirodne zajednice. (Vukićević, 2011). Mirkovo djelo ukazuje na tu neminovnost, ali je i bajka koja afirmiše nadu u ostvarenje opšteg dobra. Djelo Mirka Banjevića ujedinjuje sve ljude, na principu ostvarenja opšteg dobra. U tom smislu se Mirko obraća Svetom Vasiliju Ostroškom: zašto se ne ostvaruje opšte dobro i ko ometa čovjeka na putu ostvarivanja opšteg dobra? Na tom principu Mirko Banjević prati susret naroda i Svetog Vasilija Ostroškog. Oštru kritiku upućuje crkvenoj birokratiji koja je glavna prepreka u neposrednom ostvarivanju susreta naroda i Svetog Vasilija. Vizija ostvarivanja opšteg dobra bila je centralna umjetnička i životna inspiracija Mirka Banjevića. „Veliki, sveti, meni oprost, što govorim gorku istinu živu“, a ona je da Sveti, ustvari ne svojom voljom, pomaže „crkvenoj birokratiji, a ne narodu: „Na njivama tvojim i sad radimo, /

beskućni ko prije jednog vijeka“ a na drugoj strani: „Ti tvoji nasljednici dragi, ko bikovi su postali silni i kruti“ (Banjević, 64/5). Zbog ovih silnika crkvenih, narod izgubi vjeru i u Sveca: „Ugodniče božji, i nama oprosti / što ne vjerujemo tvrdo više / u gnjile i lažne tvoje milosti, / zbog kojih vjekovima krv nam piše!“ (Banjević 65).

5. Otac i svetac

Kakva ljepota, milost, duhovnost, uzvišenost u sirotinjskom vremenu djece pri iznenadnoj pojavi oca sa ratišta: „Oh ruke, što ga željom zgrabiše, / o vratu, o sablji, kaputu. / Zakrčismo vrata, prsti se sliše / po njegovom širokom skutu“ (Banjević, 61). Preplavljeno je to sirotinjsko vrijeme dimom, kuća nalik na rov, provaljen je krov, sve trošno, krhko – lom i bijeda, da grune gnjila greda na život nejakim mali, ali, iznad te grozne bijede uzdiže se u svojoj punoj ljepoti i sjaju ljubav siročadi (koja su ostala bez majke, a otac im na ratištu) prema ocu. Lično vrijeme je njihovo „stalo“ u ljubavi prema ocu. Svo njihovo Dobro je u ljubavi prema ocu, a: „Po licu oca briga ko tmina / noćas svu noć cijelu“ (Banjević, 62). U djeci vrijeme ljubavi prema ocu, u ocu vrijeme brige, ne samo za djecu. („Povratak oca“, 61/2): Najuzvišeniji umjetnički, ali takođe i najdirektniji umjetnički susret ljudske esencijalnosti i egzistencije u kojem dolazi do estesko-moralne sublimacije i egzistencije i esencije. Nezamislivo je veličanstvo tih dječjih ruku, koje oca zagrlīše, te djece koja „zakrčiše vrata“ svojom željom da se stope sa ocem, njegovim vratom, sabljom, kaputom, da se prilijepe uz oca i postanu jedno. Spoj „trulog provaljenog krova“, „gnjile grede“ koje prijete da se sruše na glavu, „na život nejakim mali“ sa ljubavlju djece prema ocu, njegovo požrtvovanje, „naš dobri otac uzvari cijeda, / opari, opru nam prnje, / kaputom svojim im ogrnu leđa / – tijelo od zemlje crnje“. Sve ovdje ima svoju vrijednost, ljepotu i moral.

Potreba za životom ovdje je duboko prevazišla siromaštvo i bijedu života. **Susret sa ocem je ljepota života, a ne sam život.** „Sve trošno, krhko – lom i bijeda“, ali upravo to, upravo taj ambijent doprinosi umjetničkom odrazu veličanstva i ljepote susretu oca i njegove djece. Taj ambijent daje estetsku i moralnu snagu i vrijednost, susretu oca i njegove djece. Niko, ni otac ni djeca, u svom susretu ne primjećuju opasnost da će „krov na glavu da im se svali, / da grune gnjila čađava greda / na život nejaki, mali“ (61). Vrijeme oca i djece je bez posrednika. Postaju jedno vrijeme. Otac dobar i čini sve što može i koliko može! Djeca, iako mala, osjećaju granice očeve dobrote i ne traže više od oca nego ono što on može. Zamislite tu umjetnost koja snima dubinu osjećaja djece i granice očevo vremena. Može li se zamisliti takva umjetnička moć koja otkriva ovu dubinu, a ipak je ostavlja duboko u dječijoj duši. Ona je u toj dubini, istovremeno vječna i vremenita. Ona je tu sada i zasvagda. Banjevićeva umjetnička ljepota siromašnog vremena budi u čovjeku osjećaj životnog dostojanstva u svakoj prilici. Ljepota života je tajna koju treba neprestano osvjetljavati do „beskraja“ (Banjević,48). U tom „beskraju“ Banjević sve pretvara u vrijeme: kamen, drvo, staru kuću, sirotinju, sveto i svetovno i otkriva mu ljudsku snagu i ljepotu umjetničkim izrazom i time prelazi u sistem vrednovanja svih vremena. Banjevićeva poezija je zov vremena: vremena humanog, vremena slobode, vremena moralnog i ljudskog. Put ka tom vremenu je razvoj estetske i moralne svijesti. U njima je spas ljudskog roda. Kao što je Banjević nenadmašno pokazao kako sveto vrijeme gubi ljepotu u birokratizovanom vremenu crkvene birokratije, tako svako otuđenje vremena od ljepote i morala gubi svoju ljudsku vrijednost. Poezija Mirka Banjevića je „pobuna uma“ protiv svih otuđenja ljudskog vremena.

Otac i Svetac: vremensko susretanje i razlaz! Težak je očevo put do stvaranja dobra svojoj djeci; težak je put čovjeka do

Sveca kao svoje generičke suštine. Ali, neizbježni, jedan i drugi! Koja se sve vremena susreću kod oca, a koja kod Sveca? Kakvu simetriju prave kod oca, kakvu kod Sveca? Ko i šta, presudno utiče na oca, a ko i šta, na Sveca? Na toj relaciji i može biti održavana veza Tvorca i njegovog Djela. „Iskorak iz poznatih ‘rajskih’ okvira i njegovih pravila donosi čovjeku **bazično iskustvo**, jer je kršenje dotadašnjih regula, shvaćeno kao greška i transponovano u doživljaj greha, osnovno životno načelo“ (Đurđić, 2002). **Bazično životno iskustvo jeste ustvari jedini modus da se čovjek može približiti svome Tvorcu i tako slijediti njegov tvorački princip.** Unutrašnja suprotnost dijalektike tvoračkog principa sadrži momenat prvobitnog udaljavanja od Tvorca, ali istovremeno jeste i neizbježna pretpostavka otkrivanja i suštinskog približavanja Bogu. Čist princip Mirka Banjevića, samo što je kod njega Umjetnost Bog, a umjetničko stvaralaštvo uzvišena veza sa Bogom umjetnosti. „Tu sam i nijesam tu“ – kakav umjetnički dokaz o vremenu, „tu sam i nijesam tu“: vrijeme je i kad je tu, i kad nije tu. To je fantastični prikaz dinamike vremena, bez koje nema vremena. To je čovjekovo postojanje sa-vremenom!

6. Vrijeme je tu

Banjevićeva poezija je „snimak“ vremena koje je neprestano u nama ali i u prostoru oko nas. Pobjeći mu ne možemo. Vrijeme zahvata svaki tren, i svaki djelić prostora. Neprestano smo u stanju brige kako vremenovati se u prostoru i vremenu. „Genijalni potez Martina Hajdegera bio je taj što je identifikovao **brigu** (podvlačenje S. V) kao nadležan organ iskustva vremena“ (Zafranski 2017, 48). Sadržaj **vremena brige** otkriva suštinu pogleda na svijet određenih pojedinaca i slojeva stanovništva. Koje vrijeme je uzrok zbog čega se brinemo i za koga se brinemo? Sociološki odgovor na ovo pitanje zahtijeva, na jednoj strani, identifikovanje strukture vremena kao objekta, a na drugoj,

strukturu subjekata koji su u pitanju. Na ovoj diferencijaciji otkrivamo karakter subjekta vremena brige sa stanovišta vlastitog **pouzdanja i povjerenja** u sebe i u Druge (Gidens, 1998). Koje vrijednosti – vlastite i vrijednosti drugih – su u osnovi pouzdanja, a koje u osnovi povjerenja? Šta se očekuje od pouzdanja, a šta od povjerenja? U kakvu poziciju subjekt vremena brige postavlja sebe: u poziciju subjekta ili poziciju objekta? Ko snosi odgovornost za stanje njegovog vremena brige: subjekt vremena brige, drugi ljudi, društvo? Identifikovanje strukture vremena brige u određenom društvu u cjelini, predstavlja osnov za sociološko otkrivanje karaktera načina proizvodnje predmetnog društva. U okviru toga podrazumijevaju se diferencijalne analize vremena brige u pojedinim oblastima društvenog života: porodični život; ekonomija; zdravlje; socijalna sfera, svakidašnji život.

To je ona suprotna simetrija generičkog vremena koja niveliše Dobro i Zlo, sa unutrašnjom, estetskom i etičkom, energijom čovjekovog puta ka horizontu svoje esencijalnosti. Da je poživio duže Živko Nikolić, ne vjerujem da ne bi filmovao ovu mrežu pjesničkog vremena Mirka Banjevića. No, nadam se da će se roditi „novi Živko“, ili se već „rodio“, koji će uspjeti da Banjevićevo nenadmašno umjetničko vrznanje „borbe“ vremena sa životom, zlog-ratnog, sirotinjskog, vremena brige i vremena ljubavi roditeljske u asimetriji sa birokratskim vremenom, oblikuje kao filmsko vrijeme. To je zaista veoma težak zadatak. Nenadmašna je lucidnost i umjetnost kojom prikazuje svu dubinu ljudskog vremena u kojoj otac nosi istovremeno duboko suprotstavljena vremena: ratno, sirotinjsko, brižno i roditeljsko vrijeme, prihvatajući svako od njih kao prirodno i normalno vrijeme koje ga je zadesilo. Ovu vremen-sku nit izraziti kao dostojanstven odgovor čovjeka na razna vremena, ljudskim vremenom, zaista je vrhunska estetika i etika. U sve to se uliva dječja ljubav snagom životne održivosti, ali takođe, esencijalnošću vremena ljudske suštastvenosti. Film je tu, samo ga treba razviti, blisko estetičko-etičkom nivou Mirka Banjevića.

„Tu sam i nijesam tu, / đe magle brdima proljeću / i nikad više ne dođe on“ (108–125). Ovdje je i nedolazak vrijeme, odnosno dokaz o vremenu. Opet fantastičan umjetnički dokaz o vremenu, koji nemamo u bilo kakvom racionalnom objašnjenju vremena. „I okrajci livada i baština“, i to su dokazi o vremenu!, „i sve nestalo je i postoji“!. Vrijeme je u svemu, i što je nestalo i što postoji! „Tražim i osluškujem, / ko šapat da je il' glas ti nemoćni, / a i nijesi tu i jesi“. Glas je predao prirodnim tokovima – opet umjetnički dokaz o vremenu! „niđe otiska – on u neizmjer prošao je krik. Opet metafizički dokaz o vremen „niđe otiska“ i to je vrijeme. „I svaki drhtaj slavujskog glasa / pretvara mi u grušaj užasa / do preloma zemljine kore! (Banjević120–129). Tamna materija ljudskog vremena ne dozvoljava nijednom zračku svjetlosti da prođe u pjesnikovu dušu. „Tu sam i nijesam tu“, ali vrijeme je neprestano tu. Vrijeme umrlog brata, cvijeta u livadi, pčele na cvijetu, vrijeme gladi, vrijeme ozeblo, vrijeme zrna sunca. Vrijeme je i „dok sam ležao na ranama, kao na očnjem vidu“ (Banjević, 108). Banjevićevo vrijeme je samosvojan sastav logosa, smisla, emocije, estetski i moralno potkrijepljeno životnim iskustvom. Banjevićevo vrijeme nas obuzima, kruži oko nas i u nama, afirmišući ljudski odnos u svakoj vremenitoj situaciji, povoljnoj i nepovoljnoj. Banjevićevo vrijeme budi vrijeme ljepote i moralnosti u dubini ljudskih osjećanja. Čovjek se duboko uznemiri kad pročita posvetu bratu Dušanu: „Bili smo siroti dječaci, preminuo je uz moje koljeno, kad u kući nigđe nikoga nema. Zalazili poslednji sunca zraci“ (Banjević, 108). Majka umrla rano, otac na ratištu, a on dječak sirotan, drži na koljenu umrlog brata. Vrijeme kad „zalaze poslednji sunca zraci“. Nestaje brat, nestaje sunce, nestaje svijet, nestaje vrijeme, a opet, sve to nestajanje je vrijeme, Vrijeme koje dalje mora da se proživljava i koje će Banjevića pratiti do kraja života. U potrazi je pjesnik za prošlim, a ustvari javlja se novo vrijeme. Na nov

način proživljava prošlo vrijeme koje se „opija u bezgraničnom prostoru“ (109). Sve je staro, a sve je novo: traži sjen bratovu što luta po gorama i jarugama, rukotvorine, utisnute stope u kamenu, zvuk pokreta, djetinja trka čobana i njihove ozeble ruke, muk mrkonje koji se prolama u riku, „đe sam te dozivao i nosio zlehudu užinu“,... „danas zajedno dva / a sutra je jedan u tami / drugi – kami / u osami. Sve je prošlost, al’ „nikada ne pada“ (109) „i u njima sve je zemaljsko, / sve što iznad neba i zemlje luta / i vraća odnekle s daleka puta / i vječno prolazi tako – opet će se pojaviti“ ... i „sve nestalo je i postoji“ (Banjević 112). Banjević i nadu oblikuje kao vrijeme. Sve što vidi: brdo, bregovi, pčele po lipi, seoski putevi, pokret kamena, stijena će prozboriti, sve je vrijeme koje podsjeća na brata, i daje lažnu nadu da će se brat pojaviti.

„Tu sam i nijesam tu“ – kakav umjetnički dokaz o vremenu, „tu sam i nijesam tu“: vrijeme je i kad je tu, i kad nije tu. To je fantastični prikaz dinamike vremena, bez koje nema vremena. To je čovjekovo postojanje sa–vremenom! To je čovjekova suština koja objedinjuje neprestano prošlost, sadašnjost i budućnost! Bez ovog umjetničkog dokaza o vremenu nema vremena. U ovom dokazu je sadržana i fizika i metafizika vremena, vremenitost prirode, čovjeka, društva, univerzuma i multiuniverzuma.

7. Vrijeme smrti, i dalje je vrijeme

U prirodi sve ima svoje vrijeme. Ta vremena se miješaju, sudaraju, mijenjaju značenje, značaj i smisao, proizvode nova vremena. Nekad uspostavljaju simetrijsku mrežu, a nekad djeluju asimetrijski u odnosu jedno na drugo. Ova vremenitost u Banjevićevoj poeziji dobija fantastičan, umjetnički, ne samo konteplativan izraz, već i djelotvoran uticaj na univerzalnu humanizaciju svih vremena. „I ćuće blizu kuće ili u gori / i svakom negdje istim glasom zbori, / da i on živi / i da nikome

sumrak sivi ne donosi sobom / niti mu prijeti slutnjom ili zlobom, / nit je stvoren on zemnim kobom“ (Banjević, 131). Mitomanija je prirodno vrijeme jedne ptice kao izraza njenog života, pretvorila u značenje vremena čovjekove smrti. Banjević ukazuje na apsurdnost apriornog prihvatanja mita bez aposteriornog konteksta životne njegove provjere, tj. proživljavanja mita. Pjesnik poziva na vlastito preispitivanje: „U vama to je / što crnim glasom radosti poje / u tebi huji prirasla slutnja u oluji“ (Banjević, 131). Poziv je ovdje jasan na otpor tamnoj strani života. Centar tamne strane života je sirotinjsko vrijeme, crna tačka ljudskog bivstvovanja. Ni početka ni kraja: sirotinja ne zna ko joj ga je dodijelio; niti od koga može očekivati da je oslobodi od njega „i hoće li još samo dalje / snovati po meni smrtnice tkalje / i slaviti u meni svih konaca krah / kad ćući uporno zloslutnik taj / što mi je omračio zeleni gaj / i proćerao sa svijeta sjaj“, (Banjević, 130). Pitanja se nastavlja: „Šta je... Što si blijede previla ruke, / pa tužna sanjaš il' slatko zreš / u tišini rijekom poplavljene luke / il' kroz sive gomile nijemo se treš?“ (Banjević, 43). Pitanja traže duhovni i životni odgovor.

Odgovor se nalazi u nastajanju novog vremena, u svakoj situaciji, pa i u fenomenu smrti. Smrt nije nestajanje vremena, već novo vrijeme. Da li smrt znači kraj? I za koga? Na prvi pogled pitanja su suvišna. Odgovori su jasni: Smrt znači kraj. Kraj za onog ko je doživio smrt! Znači, vrijeme staje, ili nestaje za onog ko je doživio smrt. Da li je baš tako? Da li smrt može značiti „saigru“ prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, što je suština društvenog značenja vremena?

Smrt kao društveni fenomen ima veoma složenu vremensku strukturu: a) fenomen vremena smrti u duševnoj i duhovnoj sferi; b) struktura vremena događaja smrti.

Čovjeka neprestano po-nešto, u prirodi, društvu, ličnom životu, kosmosu, multiuniverzumu podsjeća na vrijeme smrti. Zbog

toga, čovjek, htio ili ne, razmišlja o smrti. Sva ta razmišljanja dobijaju određenu formu u svim oblicima duševne i duhovne sfere jednog društva, osjećanja – senzibiliteta, kulture, politike, morala, religije, medija, estetske i moralne svijesti. U njima se finalizuje složena struktura vrijednosti jednog društva, vrijednosti koje prate pojedince, kolektive, porodice, oblike vlasti, do svakidašnjeg života.

Struktura vremena događaja smrti takođe je veoma složen društveni fenomen. U njemu se finalizuju bitne vrijednosti koje karakterišu način proizvodnje društvenog života određenog društva. Zbog toga je empirijsko istraživanje vremena događaja smrti, naučno veoma inspirativno, a društveno značajno, jer otkriva bitne komponente ukupne atmosfere u jednom društvu. Refleksija vremena događaja smrti u javnosti sadrži sliku vrednovanja kulturnih, političkih, moralnih karakteristika ljudi u određenom društvu. Sadržaj pratećih informacija o događaju smrti sa ovog stanovišta; sadržaj manifestacija povodom događaja smrti; struktura aktera koji prate događaj smrti; djelovanje porodice, srodnika i prijatelja, političkih, religijskih i drugih društvenih organizacija, predstavljaju bitne sadržaje empirijskog sociološkog istraživanja vremena smrti u jednom društvu.

Složeni fenomen vremena smrti Banjević istražuje svom snagom svoje umjetničke i moralne duhovnosti. Najava vremena smrti, „ćuče ćuk“, se razliva od iskonskog straha u duši, do užasa „da će se razliti u ništa / i sa mog ognjišta / poviće se ugasli dim“ (Banjević, 122). Najavi smrti, Banjević odgovara cjelinom svoga bića: **tijelom, dušom i duhom**. Strah ga je pretvorio u „život mrtvaca“ sa jednim izgledom „da će biti prah i mrtva stvar“ (Banjević, 126). Duša je obuzeta najavom smrti, zavlada „mračna pomisao“... „na lice i srce spali mi dušu / i radost sam zbrisao...“ Kod Banjevića ipak, najveću snagu dobija **duh kao pogled na svijet**. Banjević nas budi iz dubokog straha, da nije do „ćuka“ – spoljnog faktora, nego do nas: „U vama to je / što

crnim glasom radosti poje, / u tebi hulji prirasla slutnja u oluji, / što vitla te kao list još zelen, / kuda si skakao hitar kao jelen, / a gorčinu pio slašću kao pelen“. Radost života nadvladava sve teškoće pa i slutnja smrti, podložna je smrti: „opet mogao bi mrakom lice mi ružiti – kad ne bi i on bio podložan istom koncu i kraju ...“ Poznata su shvatanja da je strah od smrti, strah od života, i zato rješenje moramo tražiti u nama: „sa mnom srušio se ili sa mnom ustō“ (Banjević, 132).

U svom pogledu na svijet, Banjević je uvijek u složenoj strukturi vremena drugih ljudi, nikada u svom vremenu, sam. U izboru vremena ogleda se sistem vrijednosti koji karakterišu život, umjetnički i iskustveni, Mirka Banjevića. U svom vremenu, umjetničkom i iskustvenom, preživljava, doživljava, osjeća dubinom duše svoje i razumijeva lucidnim duhom svojim, vremena drugih ljudi. Sve to je sabrano u Banjevićevom pozivu na gozbu – poslednju njegovu želju, umjetničku i životnu. „Pozivam vas na gozbu, / sirotinjo moja jedna, / poslednji put, / poslednji put, / kad o vama više nikad zapjevati neću“ (Banjević, 133). Poziv onima „koliko li čemera okusiste! / nikad, nikad gozbeno, / a topli i srdačni / da ispod grla utočite, / da rastvorite grudi i širom da se uđe / i puno da se nađe / prisnosti i zatomljene radosti / i uvenule žudnje / i nepresahle žeđi“ (Banjević, 134). Sada se vidi, zašto je Mirko Banjević važio za „istinskog“ komunistu: „isti sam ja i prije i sad... jer dosta sam kao grumen gorio, sa vama dijelio i tvorio... al’ na gozbu ni vi ni ja“ (Banjević, 143). Poziva Banjević, sirotinju, „crna vijeka“, a duše bogate. To je sloj naroda kojem je briga vječito „nad glavom“, vječiti kontrolor njihovog vremena, kontrolor koji ih je prisilio da zaborave na vrijeme. Na vrijeme ljudskosti, „s kojim se ništa ne mjeri“. Banjevića brine upravo to da su ljudi pod teretom „otupljenja, otuđenja, jada“... „zaboravili da postojite“. U dilemi je umjetnička duša Mirka Banjevića, ali nikad otuđena od svoje suštine. Rekao bi, u momentu, sve je crno – tamno, ali

u umjetničkom izrazu Mirka Banjevića dobija svjetlost ljepote, ljudskosti, humanosti, iskrenosti opšteg dobra. Zato je Mirko Banjević „istinski“ komunista koji u svakom momentu afirmiše opšte dobro i usmjerava ljude ka opštem dobru. Teško je iskustveno sirotinjsko vrijeme, ali u umjetničkom izrazu Mirka Banjevića dobija ljepotu dostojanstva i ponositog trpljenja. „Vama se veselo srce zasmije / i povrijedih boli, kad obećah: / da će i vas svako da prisvaja i voli / i nikad da ne budete više, ni bos i ni goli – / zato me to tako boli / da dođete mi u goste“ (Banjević, 137). Duša je jedina istinska veza: „a mi ostajemo na gozbi suvoj, tvojoj siromašnoj i bogatoj – samo po duši“ (Banjević, 141). Mirko Banjević ne dijeli lažna obećanja siromašnima da će se osloboditi siromašnog vremena, već njegovim umjetničkim izrazom pokazuje da ljudi svakom vremenu mogu ulivati ljudskost i dostojanstvo.

8. Društveno i lično vrijeme

Iluzija je da mi vladamo vremenom. Još veća iluzija je da se mi igramo sa vremenom. Ustvari, vrijeme vlada i igra se sa nama. Otkud tolika moć vremenu, a nema poziciju Aposoluta? Zato što nas vrijeme ne laže, iako mi neprestano pokušavamo da lažemo vrijeme. Mi smo u poziciji odgovornog, a vrijeme je neprestani kontrolor i etički sudija. Na toj osnovi se uspostavlja neprestana simetrija generičnosti kao apsolutno nulte tačke vremena i ličnog vremena koja okrija istorijski karakter ljudi kao igrački vremena, ali i ispoljavanje vremena kao apsolutne nulte tačke čovjekovog vremena u kojoj se nalazi „vječiti čovjek“ u samom sebi... To je kvintesencija uspostavljanja simetrije između čovjeka i vremena. Tu kvintesenciju na virtuozan način umjetnički prati Banjevićevo pjesništvo. Banjević vispreno, ubjedljivo, samosvojno prikazuje simetriju i asimetriju vremena slobode i vremena ne-slobode. Duševnost Banjevićevog pjesništva (bogomdana za filmsko platno) je na ivici emocionalne održivosti pred pitanjem: kako se vjekovima

uspostavila i održava **suprotna simetrija: malo slobode – mnogo sile?** „Proseka se toliko vremena i čuda / i slomi se sila uma božjeg stvora, / pa još čovjek pravi stenje tu i svuda, poplavljen i zagušen, nema riječi, zbora“ (Banjević, 54). Ipak, vrijeme, „odšunjala se noć to sito, neistresito“, iz tamne materije ljudske prirode izvlači i zadržava ono „neistresito“, svijetlu ostvarivost generičke suštine čovjeka i njegove zajednice, koja uvijek ostaje beskonačna, i otvorena sa saznavanjem i ostvarivanjem saznavanjem „snizalo se jutrom i granom i beskonačnosti na beznano“ (Banjević, 150). Generičnost je još u sirotinjskoj poziciji, „slomi se sila uma božjeg stvora... još pravi čovjek... nema riječi, zbora“, Pjesnika je strah da tako i neostane: „O ko me povede kroz svijet ovaj bludni, te zagubih u nj' ga svu duše čistotu“ (Banjević, 56). Banjević nema iluzija. Jasno mu je da je čovjekovo vrijeme satkano od Dobra i Zla, Perspektivu vidi u nadi da „sviću moji dani“ u kojima će nastati novo vrijeme u odnosu na postojeće „Dobro i Zlo“. pri čemu će on biti glavni akter. Međutim, pjesnik osjeća dubinom svoje duše veliku pritisnutost ljudskog vremena: „Dvojna iskra može da plane u meni i razgara se i bije se u dvojstvu, i tako nikada ti živi plameni da istule se u dovoljstvu“ (Banjević, 107). Objektivitet vremena se nalazi u neprestanom odnosu Dobra i Zla. Zlo iskazuje veću snagu: „vrijeme od mene raskiva razmjene... i sulud saznam kako griješi vrijeme: što stvorih sve mi nače i sve otrova što smjelo ljubih“ (Banjević, 91/4).

„I danima je moj otac stari na vratima sudnice čekao i danima je licemjerne figure gledao – tuga i bol mu se u grud ranjenu zari“ (Banjević, 66). Zahvata Banjević puno ljudsko značenje odrednica vremena: Kad i Koliko određuje njihovu logosnu valentnost sa stanovišta individualnih i kolektivnih potreba i interesa... Banjević umjetnički zahvata vrijeme, individualno, porodično, kolektivno u složenoj simetrijskoj mreži društvenog vremena. Nijedno vrijeme nije bez smisla, sociološki još preciznije, i bez značaja i značenja onoga što se događa i kad se doga-

đa. Sva vremena su se slila u očevom vremenu: čeka na vratima sudnice; gleda licemjerne figure; vrijeme tuge i bola, red i stroj na tamničkim vratima; na stražara gleda kao na dželata; gleda uhapšeni narod svoj, hitanje golim kamenom da vidi sina okovana, vrijeme vezanja, ćeranja, paljenja, gonili da primimo što srcu ne primismo svom; bježanje u šumu iz koje je gledao rušenje doma svog, mjesto ljubavi bratske – mržnjom, octom nas napili. Snažna duševna i duhovna uvjerljivost pjesnika, svim ovim vremenima daje pečat samosvojnog značenja, značaja i smisla otpora gušenju generičke suštine čovjeka i njegove zajednice. „Nećemo,! Ne gubimo mi ime svoje kod uvora... I narod i otac osta nepokoran – žeđ slobode! veliki san“ (Banjević, 66/7). Sva vremena Banjević smješta u suštinu čovjekove vremenitosti koja dobija smisao sa stanovišta humanosti, slobode i demokracije načina proizvodnje društvenog života. Neizmjerne energije generičke suštine čovjeka i njegove zajednice radi svoje. Tu snagu na neponovljiv umjetnički izraz ispoljava Banjevićeva ukupna poezija i svakom vremenu dodjeljuje umjetnički izraz, a time i ljepotu. Pjesničko djelo Mirka Banjevića je **ljepota vremena „do iskapi“**.

Literatura:

- Assmann, Aleida, *Ist die Zeitaus den Fugen*, Carl Hanser Verlag, München, 2013.
- Banjević, Branko, *Crnogorska moderna*, Matica crnogorska, Podgorica, 2012.
- Blumenberg, Hans, *Beschreibung des Menschen*, SuhrkampVerlag, Frankfurt am Main, 2006.
- Borhes, Horhe Luis, *Usmeni Borhes*, Rad, Beograd, 1990.
- Entini, Gidens, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
- Gloy, Karen, *Philosophiegeschichte der Zeit*, , Wilhem Fink Verlag, München, 2008.
- Hajdeger, Martin, *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- Hartung, Gerald (Hg.), *Mensch und Zeit*, Wiesbaden, 2015.
- Hollitscher, Walter, *Natur und Mensch im Weltbild der Wissenschaft – lebenweswn Mensch*, Akademie Verlag, Berlin, 1985.
- Piketi, T, *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2014.
- Rosa, Hartmut, *Beschleunigung und Entfremdung*, Suhrkamp Verlag, Berlin, 2013.
- Safranski, Rüdiger, *Zeit*, Erscheinen bei FISCHER Taschenbuh, Frankfurt an Main, 2017.
- Vukićević, Slobodan, „Anthropocentrism: Existence Against Essence“, *Global Journal of Human Social Sciences*, USA, 2013.
- Vukićević, Slobodan, „Antropocentrizam: egzistencija protiv esencije“, *Zbornik: Društvo i zaštita životne sredine*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Beograd, Beograd, 2011.
- Vukićević, Slobodan, „Взаимодействие Екзистенциалистичекого антропоцентризма и социјалногo неравенства в

савременом обществе“, *Социология*, МГУ, Русияйская социологическая асоциация, Москва, 2015.

- Vukićević, Slobodan, „Глобализация природа человека и природа человеческого общества-inspirirujuće otkrivenje sociologičeskogo analiza profesora Dobrenjkova“, *Vestnik Moskovskogo univerziteta Nu. 1*, Moskva, 2012.

- Vukićević, Slobodan, „Феномен самосазнанья и интеграционне процесы обществ на Балканах“, *Комуникология*, Том 4, Но 2, Международная академия коммуникологии, Москва, 2014.

- Vukićević, Slobodan, *Crna Gora na prelazu milenijuma*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2003.

- Vukićević, Slobodan, *Globalisation, human nature and the nature of society / An ispring reflectiveness of sociological analysis of profesor Dobrenjkov/*, (The International Institute of Sociology, The 40th IIS World Congress), Nju Delhi, 2012.

- Vukićević, Slobodan, *Mit o nauci i obrazovanju*, Nikšić, Institut za filozofiju i sociologiju Filozofskog fakulteta, Obod, Cetinje, 1998.

- Vukićević, Slobodan, *Njegošu su zahvalni i Bog i čovjek*, Nacionalna biblioteka Crne Gore Đurđe Crnojević, Cetinje, 2016.

- Vukićević, Slobodan, *Ontološke iracionalnosti savremenog svijeta*, Institut za sociologiju i psihologiju Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2011.

- Vukićević, Slobodan, *Postsocijalizm – Postsocijalizam (priredio)*, Moskovcki gosudarstveni univerzitet imeni M. V. Lomonosova, Moskva; Institut za sociologiju i psihologiju, Filozofski fakultet Nikšić, Univerziteta Crne Gore, 2016.

- Vukićević, Slobodan, *Sociological, theoretical and methodological approach to studing identity* (Cvejić, Lazić, Dobrenjkov), IIS World Congress, Uppsala, Sweden, 2013.

-
- Vukićević, Slobodan, *Sociologija: filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi*, Plato, Beograd; Filozofski fakultet, Nikšić; 2005.
  - Vukićević, Slobodan, *Sociološki teorijsko-metodološki pristup izučavanju identiteta* (Cvejić, Lazić, Dobrenjkov), CANU, Podgorica, 2013.
  - Vukićević, Slobodan, *Workplace and professional ethics of engineers*, The International Conference Mechanical Engineering in the XXI Century, Faculty of Mechanical Engineering University of Niš, Niš, 2010.
  - Zerzan, Johan „Future primitive“, [www.primitivism.com/future – primitive htm](http://www.primitivism.com/future-primitive.htm)
  - Zimmel, Georg, *Filozofija novca*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2004.